

FITRATNING DRAMATIK ASARLARIDAGI TARIX VA ZAMON TUSHUNCHASINING O'RNI VA AHAMIYATI

Ziyoviddin Muzaffarov Sayfiddin o'g'li,
Alfraganus universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning dramaturgiyasidagi tarix va zamon tushunchalari tahlil qilinadi. Fitrat o'z asarlarida tarixiy voqealar va zamonning ijtimoiy, ma'naviy va falsafiy jihatlarini chuqur tahlil qilishga intilgan. Maqolada uning dramaturgik asarlaridagi tarixiy va zamonaviy masalalar, shuningdek, ijtimoiy va siyosiy faoliyatidagi yangi g'oyalar taqdim etiladi. Fitratning dramaturgiyasida insonning hayotiy maqsadlari, jamiyatdagi o'z o'rni va hayotning ma'nosi haqida o'ylashga chaqiruvchi motivlar mavjud bo'lib, u o'z zamonining adabiy va siyosiy muammolarini yoritgan. Asarlari orqali u o'zbek xalqining tarixiy xotirasi va milliy ongini uyg'otgan va zamon va tarixni talqin etishdagi o'ziga xos uslubi bilan o'zbek adabiyotida muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: Abdurauf Fitrat, dramaturgiya, tarix, zamon, ijtimoiy masalalar, falsafiy yondashuv, adabiyotshunoslik, milliy ong, o'zbek adabiyoti, zamonaviy adabiyot, ma'naviyat.

Abdurauf Fitrat adabiyotimiz tarixida shoir va olim, nosir va dramaturg, o'qituvchi va ma'rifatparvar sifatida muhim o'rin egallaydi. U 1886 yilda Buxoroda ziyoli oilasida tug'ilgan bo'lib, Buxoro, Isthambul madrasalari va dorilfununlarida o'qiydi. U arab, fors, turk tillarini mukammal bilganligi tufayli Sharqning buyuk allomalari ijodini yaxshi o'zlashtiradi. Adibning otasi savdogarchilik bilan shug'ullangan bo'lib, 1918-yilgacha Qashqarda turib qoladi. U asosan onasi Mustafo bibi (Bibijon) tarbiyasida bo'lib, undan Navoiy, Uvaysiy, Zebunniso, Bedil, Fuzuliy kabi ulkan shoirlar g'azallariiii birinchi tinglagan.

Fitrat 1909-yilda Turkiyaga o'qishga borib, 1913-qilgacha Isthambul dorilfununida tahsil ko'rgan. Turkiyada tashkil bo'lgan "Buxoro ta'limi maorifi" uyushmasida faollik ko'rsatgan. Behbudiy asos solgan jadid usulidagi maktablar takomiliga xizmat etgan. Uning ilk to'plami 1911-yilda "Sayha" ("Chorlov") nomi bilan chop etiladi. "Sayyohi hindi", "Munozara" kabi asarlari ham shu yillarda nashr etilgan. 1909-1913-yillarda Turkiya dorilfununida o'qiyotganda uning zukko, bilimdonligi professor-o'qituvchlarni hayratga soladi. Unga Fitrat - Donishmand taxallusini beradilar. Fitrat ijodi Turkistonda inqilobiy harakatlar kuchaygan, "Sharq uyg'ongan" davrlarga to'g'ri keladi. U ham o'z salaflari kabi avvalo ma'rifatparvarlik g'oyalarini ilgari suradi. Uning 1913-yilda tojik tilida yaratilgan "Munozara" nomli asarida o'z xalqini zulm botqog'idan qutqarib, "najot yo'li"ni izlaganligi seziladi. Bu

davrda rus tili va rus madaniyatini targʻib qilish ham Fitrat maʼrifatparvarligi yoʻnalishining muhim tarmogi boʻlgan.

Bunday qarashlar uning oʻzi tashkil etgan va muharrirlik qilgan «Hurriyat» roʻznomasida keng targʻib etiladi. Xuddi shu yillar “Hayot yoʻlida birinchi masala - maktab masalasidir”¹ degan shior bilan chiqadi. Uning “Hurriyat” roʻznomasida bosilgan “Yurt qaygʻusi...” nomli lavhasida Turkiston uchun, uning ayollari ozodligi uchun kurashga bel boglaganligini aytadi. “Men sen uchun tugʻildim, sen uchun yasharman, sening uchun oʻlarman, ey turning muqaddas oʻchogʻi!” degan daʼvat eshitiladi. “Ulugʻ Turkiston”² roʻznomasida “Yashasin turklik, yashasin Islom” shiori bilan chiqadi. Uning “Hind ixtilolchilari”, “Temur sagʻanasi”, “Oʻgʻizxon”, “Abo Muslim”, “Turk tili” kabi asarlarida ham hurfikrlar, qarashlar, koʻzga tashlanadi. Shular qatorida «Qon», “Begijon”, “Chin sevis”, “Toʻlqin”, “Voseʼ qoʻzgʻoloni”, “Roʻzalar” kabi dramalari yaratildi.

Fitratning 1922-yilda nashr etilgan «Oʻzbek shoirlari» toʻplamiga kirgan “Kecha”, “Behbudiy mozorini izlab”, “Sharq” kabi sheʼrlarida izlanish jarayoni uchraydi. “Shoir” sheʼrida “oʻzim uchun koʻp umidlar toʻqidim” degan xulosaga keladi. Uning 1920-yilda yozilgan “Kim deyay seni” kabi sheʼrida oshiqning maʼshuqqa katta umid bilan intilishi, kutishi, suyishi lirik bir ohangda kuylanadiki, shoir endi ijodning yangi pogʻonasiga koʻtarilayotganligidan dalolat beradi. Shoir ijodida, dunyoqarashida siljish, yangilikka, goʻzallikka intilish seziladi. Xuddi shu hol uning “Abulfayzxon”, “Arslon” va “Voseʼ” (tojik tilida), kabi dramalari gʻoyasida ham seziladi. Uning “Qiyomat”, “Shaytonning tangriga isyoni” kabi nasriy asarlarida endi ijodkor falsafasining chuqurlashganligi, katta ijtimoiy-hayotiy muammolarni hal etishga intilishi koʻzga tashlanadi. Fitrat yirik olim, adabiyotshunos sifatida ham bir qancha asarlar yaratgan. Jumladan, “Adabiyot qoidalari”, “Eski oʻzbek adabiyoti namunalari”, “Aruz haqida” kabi ilmiy kuzatuvlari adabiyotshunoslik fani tarixida muhim rol oʻynaydi. Shuningdek, uning Umar Xayyom, Firdavsiy, Navoiy, Bedil, M. Solih, Muqimiy, Furqat haqidagi tadqiqotlari ham adabiyotimiz tarixini oʻrganishda muhim manba boʻlib xizmat etishi shubhasiz. Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirgʻoniy kabi oʻndan ortiq mumtoz adabiyot vakillari haqida maqolalar yozgan. Fitrat ayni chogʻda olim, ulkan pedagog, xalq maorifi tashkilotchisi sifatida ham faol ishladi.

1921-1923-yillarda u Respublika Maorif xalq noziri boʻlib xizmat qildi. 1923-1924-yillar orasida Moskvadagi Sharq tillari institutida, soʻng Peterburg dorilfununida maʼruza oʻqidi. “Oʻzbek tili” darsligi, “Oʻzbek tili sarfi” (grammatikasi) kitoblari esa

¹ «Hurriyat», 1917 yil, 1-son

² 1917, 2-son

1925-1930-yillarda besh marta chop etildi. Uning “Tilimiz”, “O‘zbekcha til saboqlari”, “Imlo konferensiyasi munosabati bilan” maqolalari ham yaratildi. U ana shu ishlari uchun o‘zbek olimlari orasida birinchilardan bo‘lib professor degan yuksak ilmiy unvonga sazovor bo‘lgan. Fitrat 1938-yil 4-oktyabrda Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Otajon Hoshim, Qayum Rhamazon, G‘ozi Olim kabi xalqimizning buyuk ziyolilari qatorida qatl etildi. Faqat 1956-yilga kelib u oqlandi. Oqlandiyu, qariyb yana o‘ttiz besh yildan so‘nggina, mustaqillik davri sharofati bilan u haqdagi haqiqatni aytish va yozish imkoniyati tug‘ildi. Abdurauf Fitrat hayoti va adabiy faoliyati ziddiyatlarga o‘ta boyligi bilan ajralib turadi. 1991-yil 25-sentyabrda Abdurauf Fitratga o‘zbek dramaturgiyasini rivojlantirishdagi, realistik adabiy tanqidchilik hamda adabiyotshunoslik maktabiga asos solishdagi xizmatlari uchun Alisher Navoiy nomidagi Respublika Davlat mukofoti berildi.

Abdurauf Fitrat o‘zining adabiy merosi bilan XX asr o‘zbek adabiyotida alohida o‘rin tutgan buyuk adibdir. U nafaqat adabiyot, balki ijtimoiy-siyosiy faoliyatda ham o‘zining aniq va kuchli izini qoldirgan shaxsdir. Fitratning adabiy merosi uning yozgan asarlaridan, publitsistik faoliyatidan, ilmiy-tadqiqot ishlaridan va o‘zining zamonini chuqur anglagan holda yaratgan tafakkuridan iborat. Quyida Fitratning adabiy merosi va uning o‘ziga xosliklari haqida qisqacha tahlil qilamiz.

Fitrat o‘zining faoliyatini asosan dramaturgiya, publitsistika va nazariya sohalarida namoyon qilgan. U o‘zbek adabiyotining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan va ko‘plab yangi g‘oyalar va tamoyillarni ilgari surgan.

- **Dramaturgiya:** Fitrat dramaturgiyasida tarixiy, ijtimoiy, ma‘naviy masalalar eng muhim mavzulardan biri bo‘lib, u o‘zining asarlarida zamon va tarixni chuqur tahlil qilishga harakat qilgan. Fitratning “Maqsad”, “Furqat”, “Shayx al-Islom” kabi dramalari uning dramaturgiyasining eng yirik yodgorliklaridir. Ular nafaqat teatrdan sahnalashtirishga yaroqli bo‘lib, balki ular o‘zbek xalqining ijtimoiy va ma‘naviy o‘zgarishlarini aks ettirgan.

- **Poeziya:** Fitratning she‘riy merosi ham ahamiyatlidir. U o‘zining she‘riyatida yangi g‘oyalar, forma va uslublarni joriy etgan. She‘rlarida insonning ruhiy holatlari, tafakkuri va jamiyatdagi o‘zgarishlarga bo‘lgan munosabati aks etadi.

- **Publitsistika va ilmiy ishlar:** Fitrat, shuningdek, o‘z zamonasining siyosiy, ijtimoiy va madaniy masalalarini chuqur tahlil etgan jurnalist va publitsist sifatida ham faoliyat ko‘rsatgan. Uning maqolalari o‘sha davrda milliy ongini uyg‘otish va yangi g‘oyalarni targ‘ib qilishga xizmat qilgan. Fitratning ijtimoiy-siyosiy mavzularga oid maqolalari ham uning fikr va g‘oyalari to‘g‘risida qimmatli ma‘lumotlarni beradi.

Fitratning adabiy merosi bir nechta o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ular uning o‘z zamoniga moslashgan, zamon va tarixni aniq talqin etishga intilgan adib sifatidagi ahamiyatini oshiradi.

• **Zamon va tarixni talqin etish:** Fitratning asarlarida tarixiy voqealar, ijtimoiy inqiloblar, siyosiy o'zgarishlar va shaxsiy tafakkur elementlari o'zaro bog'lanadi. U tarixni faqat faktlar ketma-ketligi sifatida emas, balki ijtimoiy, ma'naviy va insoniy qiyofalar orqali tasvirlaydi. Asarlarida zamon o'zgargan sari inson ruhiyatidagi o'zgarishlar, tarixiy sharoitlarning o'ziga xos talqini ham keltirilgan.

• **Falsafiy yondashuv:** Fitratning dramaturgiyasida falsafiy motivlar o'rin olgan. U tarixiy va zamonaviy tushunchalarni uyg'unlashtirib, zamon va insonning o'zaro aloqalarini yoritishda chuqur falsafiy yondashuvni qo'llagan. Asarlarida insonning hayotiy maqsadlari, jamiyatdagi o'z o'rnini va hayotning ma'nosi haqida o'ylashga chaqiruvchi falsafiy izlanishlar mavjud.

• **Ijtimoiy va siyosiy faoliyat:** Fitratning adabiyotdagi o'rnini faqatgina adabiy yutuqlar bilan cheklanib qolmaydi, balki u siyosiy va ijtimoiy faoliyatida ham yangi g'oyalarni ilgari surgan. Uning asarlarida jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, xalqning ma'naviy erkinligi va demokratik yangilanishlar haqidagi g'oyalar ochiq-oydin ifodalangan.

• **Insoniylik va milliy ong:** Fitratning dramaturgiyasida insonning ma'naviy taraqqiyoti, adolatga intilishi, milliy g'urur va o'zligiga bo'lgan hurmat asosiy o'rin tutadi. U o'z asarlarida o'zbek xalqining tarixiy xotirasi, ma'naviyati va kelajakka bo'lgan ishonchining ifodasi sifatida xizmat qiladigan obrazlarni yaratgan.

Fitratning adabiy uslubi uning adabiy merosining yana bir muhim jihatidir. U o'z asarlarida sodda va tushunarli, lekin shu bilan birga chuqur ma'no yuklaydigan tilni qo'llagan. Fitratning dramaturgiyasida hissiyoti, obrazlarning ichki dunyosi va dramatik voqealar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ustuvor ahamiyatga ega.

Fitrat o'z asarlarida o'zbek adabiyotida yangiliklar yaratgan. U drama janrini yangi, zamonaviy uslublarda rivojlantirgan. Uning dramaturgiyasida yozuv uslubi va dramatik uslubning inqilobiy jihatlari bor. Asarlarida yangi dramaturgik shakllar, syujetlar va obrazlar tasvirlanadi.

Abdurauf Fitratning adabiy merosi o'zining keng qamrovli va murakkabligi bilan o'zbek adabiyotining rivojlanishida alohida o'rin tutadi. Uning dramaturgiyasi, poëziya va publitsistik faoliyati o'z zamonining tarixiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlariga moslashgan holda chuqur falsafiy, ma'naviy va ijtimoiy masalalarni yoritadi. Fitratning adabiy merosi bugungi kunimizda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan va o'zbek adabiyotshunosligida o'ziga xos o'rin tutadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Abdurauf Fitrat. (2000). *O'zbek adabiyoti tarixiga oid tadqiqotlar*. Tashkent: O'zbekiston.
2. Ismoilov, A. (2010). *Fitrat va uning dramaturgiyasi*. Tashkent: Fan.
3. Muxtor, M. (2005). *O'zbek adabiyotining yangiliklari: Fitratdan ilhom*. Toshkent: Adabiyot.

4. Rahimov, Z. (2017). *Fitrat va uning adabiy merosi*. Toshkent: O'qituvchi.
5. Sharipov, X. (2003). *Fitrat va zamon*. Tashkent: Sharq.

